

**SOVIETSKY HRDINA V TLAČI:  
OD ARCHETYPU PO PRODUKT PROPAGANDY**

**SOVIET HERO IN MASS MEDIA:  
FROM ARCHETYPE TO PRODUCT OF PROPAGANDA**

**Katarína Hrčková**

*Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií FF UK v Bratislave*

*V našom príspevku sa sústreďujeme na sovietskych hrdinov ako na súčasť slovenského mediálneho diskurzu aj niekoľko desaťročí po konci studenej vojny. Skúmaním základnej literatúry venovanej téme hrdinu a jeho obrazu sa snažíme poukázať na črty, ktoré predurčili, že sa postavy sovietskych dejín stali hrdinami, ktorých mená stále rezonujú v mediálnom priestore nielen v priamom, no i prenesenom zmysle (napríklad ako precedenčné fenomény). Pozornosť venujeme najmä základným atribútom archetypálnych hrdinov, no i vplyvu médií na vytváranie želaného obrazu hrdinu.*

*In this article we focus on Soviet heroes as a part of Slovak media discourse even after decades since the end of the Cold War. By focusing on basic literature on the topic of heroes and their image, we are trying to point out the features that have predetermined the personages of Soviet history to become heroes, whose names still resonate in the mass media not only directly, but also as a precedent phenomena. Particular attention is paid to the basic attributes of archetypal heroes but also to the impact of the media on creating of the desired image of the hero.*

**Kľúčové slová:** *hrdina, archetyp, kult, soviетizmy, Sovietsky zväz,*

**Key words:** *hero, archetype, cult, sovietisms, Soviet Union*

Pri skúmaní mediálnych textov nemožno prehliadať veľmi úzku interakciu medzi jazykom a kultúrou. Nik snáď nespochybní, že jazyk neslúži len ako nositeľ významu, prostriedok komunikácie, ale aj ako kultúrny fenomén. Lingvokulturologický obrat je badateľný nielen vo výuke cudzích jazykov, no i v skúmaní mediálneho diskurzu. Stredná a východná Európa po dlhé desaťročia patrila pod sféru vplyvu Sovietskeho zväzu, čo sa pretavilo aj do kultúrnych znakov objavujúcich sa v mediálnom diskurze. I dnes sa stretávame s lexikou, či celými okridlenými výrazmi, ktoré sa spájajú so sovietskou érou. Sovietske precedenčné fenomény patria k často využívaným prostriedkom – bežne sa v rámci diskurzu stretávame s precedenčnými menami ako napr. Pavlik Morozov, či Ivan Mičurin. Precedenčné antroponymum totiž nie je len známe meno, ktoré sa v texte využíva na označenie konkrétneho človeka – ide hlavne o označenie kultúrneho znaku, symbolu určitých vlastností, udalostí, osudov, t.j. funguje ako mentálno-verbálna jednotka, ktorá slúži na konceptualizáciu, kategorizáciu a hodnotenie skutočnosti. Keď však chceme hlbšie porozumieť prečo sa práve niektoré postavy sovietskych dejín stali precedenčnými a prečo patria do slo-

venského mediálneho diskurzu ešte aj dnes, musím sa pozrieť na vývin a „vytvorenie“ celého hrdinského fenoménu v Sovietskom zväze.

Vladimír Propp v svojom diele *Morfológia rozprávky* hovorí: „Hrdina magickej rozprávky je postava, ktorá v expozícii bola buď bezprostredne zasiahnutá činnosťou škodcu (resp. ktorá pociťuje určitý nedostatok), alebo ktorá pristúpi na to, že bude likvidovať nešťastie alebo nedostatok niekoho iného.“ (Propp, 1999, 49) Túto definíciu, zdá sa, možno aplikovať aj na niekoľko typov sovietskych hrdinov – vojnový hrdina je „zasiahnutý činnosťou“ nepriateľa a zároveň sa snaží likvidovať nešťastie, resp. bojovať za šťastie, nielen svoje, ale aj iných. Rovnako hrdina práce svojím úsilím prispieva k likvidácii nedostatku niekoho iného (často štátu samotného). Je však veľmi pravdepodobné, že sovietsky hrdina oplýva aj inými atribútmi, čo ilustrujeme na príkladoch nižšie.

E. Bentley v svojom diele *The Cult of the Superman* (1947) pracuje s pojmom, ktorý nadväzuje na myšlienky Nietzscheho, Leontieva a Thomasa Carlyla: hrdinský vitalizmus. Prívrženci tohto smeru verili, že západná spoločnosť je morálne vyčerpaná, rozkladajúca sa a smeruje k vojne a chaosu. Aby sa predišlo tomuto katastrofickému scenáru potrebuje spoločnosť zavedenie „nového poriadku“, na čele ktorého budú stáť noví hrdinovia: energickí, nadaní, zanovití a neľútostní, ktorí vytvoria nového človeka. (Kendrick, 2010, 162) Títo noví hrdinovia mali aj iné vlastnosti, ktoré ich predurčovali byť vzorom: vzopreli sa konvenciám, prekračovali hranice toho, čo bolo v spoločnosti akceptované, boli priekopníkmi rozvoja a kreativity. Takýto typ hrdinu, predurčený na vodcovstvo a organizáciu spoločnosti „pod sebou“, sa úspešne etabloval v totalitných systémoch začiatku 20. storočia a bol na ňom postavený neslávne známy koncept *Übermensch*-a. Rovnako však podobné myšlienky neboli cudzie ani formujúcemu sa Sovietskemu zväzu, ktorý na troskách zničenej spoločnosti pod vedením „tých správnych“ ľudí budoval nové kráľovstvo blahobytu.

Prečo sa kolektivistická sovietska spoločnosť upla na silného hrdinu-jednotlivca sa môže zdať do určitej miery nejasným. Z jednej strany sa však môžeme oprieť o individualistickú historickú tradíciu a folklór – Rusko malo jediného vládca, cára, ktorý disponoval neobmedzenou mocou, hrdinami ľudových príbehov boli silní a nezlomní bohatieri-jednotlivci. Z druhej strany sa však vynára aj analógia silnej sovietskej spoločnosti so silnou pravoslávnu cirkvou a vierou, dominujúcou v populácii aj dlhé roky po zavedení vedeckého ateizmu ako hlavného smerovania v ZSSR. Je až zarážajúce koľko príbehov sovietskych hrdinov nesie hagiografické črty – konanie zázrakov (nadľudské výkony v práci či v boji), výchova nasledovníka, jednoduchý život, ťažká práca, mučenícka smrť a posmrtné zázraky (v tomto prípade skôr odkaz a inšpirácia neustále pôsobiaca na nasledovníkov).

Pri uvažovaní o hrdinoch vo všeobecnosti, americkí výskumníci S. T. Allison a G. R. Gorthals na základe psychologických výskumov tvrdia, že ľudia rozdeľujú hrdinov do troch kategórií, čím by sa dala objasniť rozdielnosť so-

vietskych hrdinov. Prvá kategória hovorí o tom, či je čin vykonaný hrdinom morálne cenný, alebo je výsledkom jeho schopností a zručností, druhá kategória uvažuje o hrdinovi ako o buď od narodenia predurčenom, alebo sformovanom spoločnosťou a tretia sa zameriava na odkaz hrdinu – či ovplyvňuje spoločnosť priamo svojimi skutkami, alebo cez svoje práce a slúži skôr ako zdroj inšpirácie než ako priamy pretvárateľ skutočnosti. (Allison, Goethals, 2011, 44-51) Prvá kategória hrdinov často kombinuje obe vlastnosti – hrdinský čin je kombináciou morálnych zásad a šikovnosti hrdinu. Faktom však ostáva, že hrdinské činy vykonané na morálnom základe (napr. obeta seba samého) vyvolávajú väčšie emócie a tým majú väčší dopad na spoločnosť. Tieto hrdinstvá sú zvyčajne viac cenené, no ani činy založené na výraznom intelektu či schopnostiach hrdinu nemôžu byť podceňované (napr. I. Mičurin). Otázka vrodeneho hrdinstva je tiež celkom nejednoznačná. Príklady rodených hrdinov (napr. Ježiš Kristus) nepoukazujú na formovanie hrdinu vonkajšími vplyvmi, no v praxi na väčšine hrdinov vidíme nezanedbateľný vplyv prostredia (vplyv spoločnosti a staršieho brata na mladého V. I. Lenina). Pri poslednej kategórii hrajú spoločenské vplyvy tiež veľkú úlohu – vojak vo víre vojny sa skôr stane aktívnym hrdinom ako vedec, ktorý dlhé roky pracuje v laboratóriu.

Otázka vzťahu človeka ku kolektívu a komunistickej strane, otázka privilégií individua v rovnostárskej spoločnosti no aj čas, keď sa rozhodovalo o „hrdinskosti“ jednotlivca, hral významnú úlohu. Hoci pozícia V. I. Lenina v sovietskom panteóne, bola počas existencie ZSSR neotrasiteľná (malú výnimku tvorí obdobie pestovania kultu osobnosti Stalina (Tumarkin, 1983, 248)), postavenie iných hrdinov sa menilo – v istom období mohli byť ospevovaní v novinách a následne sa na nich zabudlo či boli vymazaní zo záznamov. Jasným príkladom môže byť príbeh Leva Trockého, či napríklad detského hrdinu Pavlika Morozova.

Pri budovaní kultu hrdinu hrá významnú úlohu aj propaganda. Je totiž zrejme, že hrdina môže byť hrdinom len vtedy, keď ho spoločnosť za hrdinu uzná – t. j. do tej miery, do akej je propagovaný. (Allison, Goethals, 2011, 38) Mnoho hrdinov sa postavilo na piedestál len vďaka literárnym dielam alebo oslavným článkom v tlači. Prípadné nedostatky boli taktne zamlčané, možné chýbajúce črty boli pridané a nový hrdina tak výborne zapadol do potrebného mentálneho obrazu, ktorý je sformovaný v ľudských mysliach. Takýmto spôsobom sa reálny hrdina stával skôr hrdinom vymysleným, literárnym, autorom sa darilo v hrdinovi lepšie stelesniť klasického hrdinu, kvality ktorého sa dali ľahko rozpoznať a obdivovať, stal sa produktom diskurzu. Účelom hrdinských príbehov totiž bolo nielen zabaviť čitateľa, no zároveň aj vzdelávať a inšpirovať. S týmto úmyslom sa kategória hrdinstva v ZSSR aj inštitucionalizovala. Už v roku 1921 sa začal používať termín Hrdina práce, ktorý bol neskôr, v roku 1938, zmenený na Hrdina socialistickej práce. Každý Hrdina socialistickej práce už dostával aj vyznamenanie prislúchajúce k tomuto titulu. O niečo skôr, v roku 1934 bolo

prvýkrát v histórii udelené podobné vyznamenanie, a to Hrdina Sovietskeho zväzu, čím sa pojem hrdinu inštitucionalizoval na najvyššiu možnú mieru. (Колесников – Рожков, 1978, online)

Nielen vďaka vyššie spomínanej inštitucionalizácii sa klasickí sovietsky hrdinovia stali súčasťou mentálneho sveta celého „východného bloku“. Hoci niektoré sovietizmy sa z reči postupne vytrácajú, mená sovietskych hrdinov ostávajú súčasťou nielen žurnalistického žargónu, no i živej reči – dôkazom sú nielen blogy, no i diskusie na stránkach internetových denníkov. Ako vo svojej monografii hovorí I. Dulebová: „V súčasnej ruskej komunikácii mimoriadne vzrástol počet precedenčných fenoménov s prvkami intertextuality, čo odborníci spájajú s celkovou demokratizáciou verejného života, absenciou politickej a jazykovej cenzúry, so zvyšovaním emotívnosti rôznych druhov diskurzu.“ (Dulebová, 2015, s. 130) Možno konštatovať, že uvedený proces je typický aj pre slovenský diskurz, pričom vďaka hlbokému zakoreneniu sovietskych precedenčných mien v národnom povedomí dostávajú aj dnes sovietsky hrdinovia priestor v tlači.

### Literatúra

ALLISON, S. T. – GOETHALS, G. R. 2011. Heroes: what they do and why do we need them, 2011. Oxford University Press, New York. ISBN 978-0-19-973974-5.

DULEBOVÁ, I. 2015. Precedenčné fenomény súčasného ruského jazyka: Interkultúrny a lingvodidaktický aspekt. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-4053-3.

KENDRICK, M. G. 2010. The Heroic Ideal: Western Archetypes from the Greeks to the Present. Jefferson: McFarland & Company Inc. ISBN 978-0-7864-3786-3.

PROPP, V. J. 1999. Morfologie pohádky a jiné studie. Praha: H&H. ISBN 80-86022-16-1.

TUMARKIN, N. 1983. Lenin Lives! The Lenin cult in Soviet Russia. First Harvard University Press. ISBN 9780674524316.

КОЛЕСНИКОВ, Г. – РОЖКОВ, А. 1978. Ордена и медали СССР. М.: Воениздат. [online] Dostupné na <[http://www.gumer.info/bibliotek\\_Buks/History/Koles/index.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Koles/index.php)>.

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu KEGA 072UK-4/2015: *Vysokoškolská učebnica Ruské lingvoreálie*.